

FELSŐMAGYARORSZÁGI VÁRAK ÉS VÁRBIRTOKOK A XVI. SZÁZADBAN.

(Második közlemény.)

A váarak őrzése rendes körülmények között a várbirtokos uraknak kötelességök volt. A királyok ezt a váarak zálogba adásánál rendszeren kikötötték. Mikor Magóchy Gáspár 1573-ban Munkács várát és birtokait zálogba vette, kötelezte magát arra, hogy a vár őrizetére mindig fog tartani 36 lovast és ugyanannyi gyalogost, vagy 2 lovas helyett 3 gyalogost. Ostrom vagy arra való kilátás esetén a király saját belátása szerint küldhet oda a saját költségén hadat a vár és birtokai védelmére.¹ Krussitt Jánosnak Likava várában (1569) békében tartania kellett várnagyot, a ki őt távollétében helyettesitse, két tisztet — Štarši — tíz lovast, négy őrt és kellő számú cselédséget. A várnagy és a tiszték hűséget esküsznek a királynak. Háborús időben a tulajdonos köteles kellő időben jelentést tenni a királynak s attól megfelelő őrséget kérni.² Thurzó Elek Trencsént (1534), Dobó Ferencz Sárospatakot (1573) kapta hasonló feltételek mellett. Szádvárban Dersffy Ferencz sajátjából tartotta és fizette a kapitányt, a concionatort (házi pap), az artellaricust (tűzmester), két tűzért (pixidarius), egy kovácsot, a kik mind a királynak tartoznak hűséggel s azok közül Dersffy egyet se bocsáthatott el, vagy nem vehetett fel újakat a király generális kapitányának beleegyezése nélkül. A király tartott 60 német gyalogost, a kik a zászlót is őrizték. A király német

¹ Lib. regius II. 753.

² U. o. 639.

katonáinak Dersffy a más helyőrségekben szokásos áron tartozott élelmet, gabonát adni. A vár kulcsai Dersffynél, ha meg ő nem volt otthon, a német kapitánynál voltak. (1596.)¹ Ugyancsak 1596-ban zálogba kapta Dersffy Ferencz Sáros várat, a hol saját költségén kellett tartania őrségül 25 német katonát egy viczekapitánynyal, tűzmesterrel és dobossal.²

A nem elzalogosított, de örökös várakban minden úr kizárólag saját költségén tartotta az őrséget. Erre a célra rendszeresen saját jobbágyaikat használták fel, vagy a *szabad hajdúkat*.

A XVI. század pártháborúi meg a törökkel való csaknem folytonos háborúskodás és a hódoltság igen sok jobbágyot meg szegényebb nemest is teljesen tönkretett, kiforgatott csekély vagyonkájából. Az ilyenek háborúban akarták visszaszerezni, a mit tőlük a háború elvett. Egyes kisebb-nagyobb csapatokba összeállva, saját kapitányaik alatt saját szakálukra viseltek háborút, betörték a török területre, de a királyi Magyarországot se kimélték, mindenütt raboltak, pusztítottak úgy, hogy valóságos rémei voltak az egyes vidékeknek. Ezek voltak a *szabad hajdúk*. Nem ritkán egész sereg felajánlotta szolgálatát annak, a ki jobban fizette őket, válogatás nélkül a királynak, az erdélyi fejedelemnek, vagy a töröknek is a keresztények ellen. Bakyth Pál már a XVI. század közepe táján így nyilatkozott róluk: «Sohasem láttam oly bátor és ravasz gyalogosokat, mint a magyar hajdúk, pedig sokat harczoltam a török császárral.»³ Gróf Illésházy István nádor⁴ így nyilatkozik róluk: «E közül a futott nép közül, kiknek vagyonát elpusztította a török és a német és a fizetetlen végbeli gyalogok közül kerültek ki a szabad hajdúk, a kik csak itt Felső-Magyarországon többen voltak 3000-nél. Ezek sokszor nagy kárt tettek a törökben.»

A főurak és nemesek váraik és castellumaikban sok szabad hajdút tartottak. Ezek az erődített helyekből gyakran kimentek rablásra s a török hódoltság területén lakó keresztény jobbágyok-

¹ Lib. regius III. 176.

² U. o. 179.

³ Szerémy György emlékirata Magyarország romlásáról 1484—1543. 203 old.

⁴ Följegyzései 1592—1603. 55 old.

nak marháit is elhajtották. Az általok elkövetett hallatlan gázságok, méltatlanságok és erőszakoskodások ellen több törvényt hoztak az országgyűlések. Az 1577-iki 23. t.-cz. azt mondja, hogy mindazon urak, nemesek és hivatalnokok (tiszték), a kik ilyen rablókat tartanak váraikban vagy máshol és azoknak rablásait büntetlenül hagynák vagy arra alkalmat adnának: a király vagy helytartója által minden hosszasabb tárgyalás nélkül a törvények értelmében büntetendők. Hogy ennek a törvénynek mennyi fogantója volt, mutatja az 1595-iki 31. t.-cz., amelyik 40 év után hűtlenségi vétekben — nota infidelitatis — rendeli elmarasztalni azokat az urakat vagy nemeseket, a kik szabad hajdúkat tartanak; a hajdúkra pedig fejvesztést mond ki. Az 1597-iki 24. t.-cz. meg arról beszél, hogy egyesek csak azért tartanak szabad hajdúkat, hogy azok kirohanásaikkal őket gyönyörködtessék. Kimondja, hogy minden úr, nemes vagy kapitány, a ki ezután ilyen rablókat tart, veszítse el jószágait s azokat koboztassa el a király.

A végvárak őrzésénél a Habsburg- királyok szívesen vették figyelembe azokat a törvényeket, a melyek a végvárak őrzését a magyarokra bízták. Ilyen törvényünk bőven volt, de a magyar urak maguk voltak benne hibásak, ha a királyok azokat nem mindig tartották meg.

Az ország régi törvényei értelmében a végvárakat a király saját banderiumaival tartozott védeni. Ezt megújította az 1523-iki 18. t.-cz. A török hódítás következtében azonban a véghelyek az ország déli részeiről az ország belsejébe és mindinkább északra tolódtak el. Az itt volt várak magán birtokosok tulajdonai voltak és így az ezekről való gondoskodás is elsősorban reájok hárult át. A folytonos támadásoknak kitett helyeken a tulajdonosok nem voltak képesek a végvárakban kellő őrséget tartani és ellátni, azért az 1563-iki 18. t.-cz. elrendelte, hogy az urak és nemesek, úgy az egyháziak, mint a világiak minden 100 jobbágy után tartoznak a velök szomszédos végvárban 3—3 lovast tartani. A kiknek magoknak vannak a törökkel határos végváraik, azok a 3—3 lovast ott tartásuk és máshova ne küldjék. Hogy az így kiállíttatni rendelt lovasok melyik végvárakban legyenek, azt az ország szükséglete szerint a király

állapítja meg (1566-iki 15. t.-cz.). A Rk. csak 1567-ben állapították meg, hogy a Dunáninneni vidéken lovasok tartassanak: Újvár, Surány, Léva, Komjáti, Korpona, Devin és Kékkő véghelyeken; a veszélynek szomszédságában levő más helyeken ott, a hol azt a király kívánja (art. 20.).

A lovasoknak a végvárak őrzésére kiállítása igen sok esetben csak írott malaszt maradt. Már az 1566-iki 15. t.-cz. mondja, hogy a lovasokat eddig némelyek tartották, mások nem, ezentúl a 3—3 lovast az egész országban mindenki köteles tartani. A főurak közül azonban sokan azután sem állították ki a lovasokat s példájukat követte az alsóbb nemesség is. Sokan meg a küldött lovasokat visszavonták a végvárakból. Ezeknek kétszeres bírsággal megbüntetését rendeli az 1567-iki 21. t.-cz. 1569-ben megújították a fenyegetést. Fenyegetés volt az 1574-iki 10. t.-cz. is, a melyik ismét azon panaszkodik, hogy a nemesek vonakodnak a lovasokat kiállítani, ha a főpapok és bárók ezt nem teszik meg. Hiába való volt az 1578-iki 8. t.-cz., a melyik az állandó lovasok tartását nem teljesítő főpapokat és bárókat az 1555-iki 4. és az 1567-iki 10. és 21. t.-czikkek értelmében úgy rendeli büntetni, hogy az alispánok az illetőknek vagyonát foglalják le és mindaddig lefoglalva tartásuk, a míg a mulasztottaknak kétszeresét meg nem veszik rajtok. Hiába rendelte az 1578-iki 9. t.-cz., hogy ezentúl az állandó lovasok biztosabb kiállítása végett a porták jegyzékét a főkapitány a magyar kamarától kapja meg. Hiába való volt az 1593-iki 16. t.-cz. is, a melyik meghagyta, hogy a katonaság kiállításában, tartásában hanyagokat, vagy a katonákat a végvárakból kivonókat a főkapitány megkeresésére az alispán egy szolgabíró által intse meg. Ha valaki az intés után 15 napon belül nem küldi lovasait, annak vagyonából, legyen az a király, vagy a főkapitány, az esztergomi érsek, az egeri püspök vagy ennek káptalanja; a főispán vagy ennek nem léteben az alispán s ha ennek ereje nem elegendő, a főkapitány hajtsa be a bírság kétszeres összegét és az illetőt az állandó katonaság tartására birtoka elvesztésének terhe alatt kényszerítse.

Ilyen körülmények közt alig csodálkozhatunk azon, ha a királyok a veszélyeztetett végvárakba zsoldos őrséget helyeztek,

különösen a mikor arra a törvények egyenesen utaltak is. Az 1542-iki 7. t.-cz. kimondta, hogy ha az ellenség pusztításának kitett vidéken levő végvárak a birtokos úr kellő őrséggel ellátni nem lenne képes, abba a király küldjön megfelelő őrséget, a melyikkel a várat megvédeni és a vidéket az ellenség pusztításaitól megóvni lehet. Ezen általánosságban tartott törvény mellett az 1567-iki 17. t.-cz. 27. §-a Egerre vonatkozólag külön is felkérte a királyt arra, hogy ennek az ország egyik legfőbb védőbástyájának (propugnaculum) munkáiról, erősítéséről és elegendő katonai őrséggel ellátásáról gondoskodjék.

A királynak rendelkezésére leginkább a külföldi zsoldosok állottak, ezekből és a szabad hajdúkból adta tehát a végvárak őrségeit. Hogy a királyi őrség többnyire idegen katonaság volt, mutatja az 1608-iki koronázás előtti 12. t.-cz., a melyikben a Rk. arra kéri a királyt, hogy Murány, Divény, Léva, Lipcse várakból és más helyekről, *a melyek nem végvárak*, a német és más külföldi katonaságot vigye ki.

Az adotti körülmények között azt is természetesnek tartathatjuk, hogy a királyok a német és más külföldi katonákhoz német és más külföldi kapitányokat és tiszteket adtak a végvárakba.

A szabad hajdúkra vonatkozólag az 1563-iki 23. t.-cz. azt mondja, hogy azokat a végvárakban semmiképen sem lehet nélkülözni, mert ilyen gyalogságot kell kiküldeni a töröknek behódolt jobbágyok engedelmisségben tartására és őfelsége jurisdictiójának fenntartására. Azért szabad hajdúkat a végvárakban meghatározott számban és zsoldért kell tartani. Ezeket csak a kapitányok engedelmével lehet kiküldeni. Ha azonban a szegény népet méltatlanul elnyomná vagy károsítaná, a kapitány őket azonnal és szigorúan büntesse.

A várakat őrző katonaságot a váruraknak és a királynak kellett fizetniök. Egy lovasnak díja havonként (30 napos hónapot számítva) kezdetben 4 frt, a gyalogosé 3 frt volt. 1596-ban a lovas díját havi 5 frtra (20. t.-cz.), 1601-ben havi 6 frtra (8. t.-cz.) emelték, a gyalogos fizetése megmaradt havi 3 frt. Ezen kívül kellett kapniök az élelmezést és lakást.

A katonáknak a fizetést mindig a hónap elején kellett meg-

kapniok, arra nyolcz napnál tovább várni nem kötelesek, hacsak előre nem történt velök más megállapodás. A nyolcz nap elteltével a katona becsülettel elhagyhatja urát, a ki neki a nyolcz napot is tartozik megfizetni. Ha ez nem történék meg, a katona kapitányánál panaszt tesz s ez gondoskodik róla, hogy az úr fizessen.

A katona kapitányától írást kap arról, hogy becsületesen távozott el. Ha a kapitány nem akarna írást adni, a katona 2—3 társával jelentkezik a kapitány előtt, távozását bejelenti s aztán szabadon elmehet. Ha nem talál más urat, jelentkezhet a generalis-kapitánynál, a ki őt felveheti a király zsoldjába vagy elbocsátja a szolgálatból. (1552-iki 10. t.-cz.)

A katonák fizetésére a pénzt az urak és nemesek nem szolgáltatták be rendesen.

A katonák a végvárakból maguk jártak ki uraikhoz kérni a zsoldot, a minek következtében a végvár nem egyszer maradt őrség nélkül. Ennek az állapotnak akart véget vetni az 1578-iki 7. t.-cz., úgy intézkedvén, hogy az állandó iovasok fizetésére a zsoldot mindenki három havonként küldje az állomás helyére, nehogy a zsoldért kimenők hosszabb ideig elmaradjanak.

A király által felfogadott katonáknak, akár a végvárakban voltak, akár máshol, a zsold után várniok kellett és a várat vagy a táborot nem hagyhatták el. (1552-iki 10. t.-cz.)

A törvényeket rendesen a közszükség szüli s rendszerint azok az egyes korok szellemének, az emberek gondolkodásmódjának legmegbízhatóbb mutatói. Még az olyan korban is, a milyen a XVI. század volt, sokszor felhangzanak a Rk. panaszai az országgyűléseken. És ha kárhozzatnunk lehet a főpapokat, főurakat és köznemeseket azért, hogy az ország java helyett inkább önérdekeiket szolgálták, nem lehet a vád alól felmentenünk a királyi kormányt sem és még kevésbé annak német és más idegen származású fő- és alsóbbrendű katonatisztjeit. A legtöbb bajnak ugyanis ezek voltak okozói. A királyok minden módon igyekeztek előteremtteni a végvárak és a katonaság szükségleteinek ellátására való pénzt. Mikor nem volt eladni vagy elzalogosítani való várbirtok, vagy a királyra szállott valami jószág, még törvénytelen úton is igyekeztek pénzt szerezni. Az

1557-iki országgyűlés alkalmával Miksa király személyesen eljött Pozsonyba. Az összegyűlt Karok és Rendek nem akartak tanácskozni addig, a míg az ország sérelmei nem orvosoltatnak. Panaszolkodtak a katonák és tisztjeik rablásai és kegyetlenkedései miatt; panaszolkodtak a miatt, hogy a tisztek több nemesnek jószágait tetszésük szerint elfoglalták, maga a *császár* is, mikor Tokajt elfoglalta, elfoglalta olyan nemes uraknak birtokait is, a kik a háború egész idején át saját költségükön harcoltak, és birtokaikat nem akarta visszaadni. A Rk. másodszori felterjesztésére a király azt válaszolta, hogy az elfoglalt jószágokra a végvárak védelme végett volt szükség. Így aztán, mondja Forgách Ferencz,¹ mindenki rettegetett attól, hogy jobbágyait azon a czímen, hogy azokra a végváraknak van szükségük, elszedhetik.

A várak őrségeinek, és a mezei hadakéinak is, kapitányai a katonaság fizetése czéljából hozzájuk juttatott pénzt, ha nem egészen, jórészen maguknak tartották meg, saját czéljaikra használták fel. E tekintetben a magyar tiszteket is éri a vád. A katonaság néha hónapokon át nem kapott zsoldot. Olykor egész éven át csak 2—3 hónapi zsoldját kapta meg. Illésházy István gróf nádor egykorú «följegyzései»-ben így ír erről a korról: «Ez időben a szolgáló népnek oly nagy szabadsága volt, hogy személyválasztás nélkül minden úr és nemes marhája préda vala. Csak a várakban maradhatott meg valami, de a nemes udvarházakban, majorokban, a mit kaphattak, mind prédára vetették, sőt az asszonyokat is, a hol kaphattak, erővel is megszeplősítették, embereket öltek, a fejedelmek, kapitányok parancsaira mit sem adtak. A kiknek a király a kamarával fizettetett, a tisztek nem fizettek, így a végbeli fogadott népnek is egy esztendőre, ha 2—3 hópénzt adtak. E miatt minden ember jószágán pénz nélkül éltek, kóboroltak szabadon, megbüntetni nem volt szabad senkinek.»²

Forgách Ferencz meg ezt írta: «A katonai fegyelem régen felbomlott, a katonák faluról-falura kóboroltak, raboltak, zsák-

¹ Magyar históriája 375 old.

² 99 old.

mányoltak, a parancsnak nem engedelmeskedtek, zsoldot ritkán kaptak, az volt a legkedvesebb előttök, a ki leghatalmasabb volt arra, hogy a katonaságnak minél több zsákmányt adhat. Mindenféle gonoszságot eltűrtek, igazságot szolgáltatni nem volt szokásban.»¹

Minden országgyűlés előállott e panaszokkal, mindenik hűségesen meghozta a törvényt a kapitányok és más garázdálkodók büntetésére és — minden maradt a régiiben. A kapitányok garázdálkodását nem büntette senki, az urak nem küldték a pénzt, a katonák elhagyták a végvárat és ostromaivá lettek egész nagy környéknek.

Az 1568-iki 16. t.-cz., a melyik elrendelte, hogy a főkapitányok utasításaik értelmében gyakran vizsgálják meg a végvárat a hozzájuk adott tapasztalt magyar és német katonaviselt emberekkel; ha a bizottság azt tapasztalná, hogy a veszélynek kitett és a környék védelmére szükséges erődnek nem lenne elég őrsége, erről gondoskodják a bizottság; megismerve az illető úrnak jövedelmét, ha az elégséges, kényszerítsék az illetőt elegendő katonaság és védelmi eszközök tartására; ha az illetőnek nincs elég jövedelme s a várat a környék és az ország veszélyeztetése nélkül nem lehetne lerombolni, de fönntartását szükségesnek vélik, az ilyen várról gondoskodják a király; szintén kárba vezett, mert senki sem tartotta meg, illetőleg senki sem hajtotta azt végre.

Így történhetett meg aztán, a mit Istvánffy 1599-re így írt meg: «A török Drégely-kastélyt felégette, a várban volt németek azt pusztán hagyták és a török sem ment bele. A törökök egy hada a Nyitra, Garam, Ipoly mellékét Tapolcsányig, Csejtéig felégette és 20,000-nél több embert vitt el. A vezérbasa visszavonult Kőbölkút felé. «Újvárat akarta megvenni, kit egy nap is megvehette volna, mert sem népe, sem por, sem élés, mindent Esztergomba takartak volt belőle, és ha az úristen zablyát nem vetett volna az szájába az pogánynak, nemcsak Újvárat, de mind Pozsont, Galgóczot, Smentét (Sempte), Csejtét és egyéb váratok pusztán találta volna, csak előbb-előbb jött volna» stb.»²

¹ 258 old.

² 72—74 old.

Váarak élelmezése. A magánbirtokosoknak nem sok gondot okozott a váraikban tartott őrségnek élelmezése. A nagyterjedelmű birtokoknak legnagyobb része erdőterület volt ugyan, de szántóföld, rét és szőlő rendszeren volt annyi, a mennyit a jobbágyok munkaereje megművelni birt. Munkács várához, például, az 1625-iki összeírás szerint a várhoz közvetlenül tartozott földekbe összesen 1163 köböl vetés ment. Léva vár földesurának jobbágyai évenként mintegy 5000 hold szántóföldet műveltek be. Diós-Győr urának évenként mintegy 990 kassai köblöt vetettek. A rengeteg erdők sok sertést hizlaltak, Munkács részére évenként 45—50,000 darabot, Diós-Győr egyik erdője 5 mérföld hosszú, 4 mérföld széles volt. Füzér várhoz Füzéren volt 3 és még ennél is több mérföld hosszú, egy mérföld széles makkos erdő és még 4 községében voltak makkos erdők, Diós-Győrben Balassa Zsigmond 1540-ben jobbágyaitól kapott: termés kilenczede fejében 3372 kassai köböl életet, fele őszi, fele tavaszi; 150 drb ökröt; 151 drb sertést; 108 drb tyúkot; 31 $\frac{1}{2}$ drb sajtot; 212 drb tojást; 150 drb kenyeret; saját termése volt mintegy 1925 kassai köböl őszi és ugyanannyi tavaszi. Füzér várban 1576-ban a kilenczed váltság 229 $\cdot$ 5 köböl élet és 750 frt készpénz volt. Munkácsnak 1570-ben saját termése volt 7623 köböl, azon kívül a jobbágyok termésének kilenczede és tizede. Fája, szénája, bora mindenkinek bőven volt. Murány várban az összeíró biztosok 1564-ben 270 ökröt, 13 fejős tehenet, 7 üszöt találtak; az ottani mészáros abban az évben már levágott 70 ökröt és vágni való volt még 72 darab. Munkácson 1625-ben volt 302 szarvasmarha. Murány urának 1564-ben a juhadozás 208 juhot, 154 bárányt és 90 darab sajtot jövedelmezett. A bormérés Léva urának évenként több mint 4000 frtot hozott be. Füzér birtokosának évi bortized jövedelme 4000—4500 frt volt. A lovasok alá való lóban sem volt sehol hiány.¹

A jól jövedelmező váarak urai, kivált a hol a vár támadásoknak nem igen volt kitéve, könnyen elláthatták a 15—20 főből álló őrséget, míg Munkácsnak rendszeren 72—75 főnyi őrsége sem szenvedett szükségét, annyira nem, hogy a vár ura Magóchy

¹ Orsz. levélt. Urbariumok.

Gáspár 1579-ben 3000 frt, 1580-ban 16,900 frt értékű élelmszert, Thurzó György 1595-ben 2750 frt értékű zabot szállított a katonaság részére.¹

Az uraknak és nemeseknek a törvény is kedvezett. Az 1563-iki 11. t.-cz. megengedte nekik, hogy saját szükségleteikre jobbágyaiktól rendes áron vásárolhatnak élelmiszereket, meg az adó kifizetésére és más szükségletekre jobbágyaiknak kölcsön adott pénz fejében elfogadhatnak azoktól bort, gabonát és más élelmiszereket.

Hogy ők szükségletet nem igen szenvedtek, mutatja az 1596-iki 24. t.-cz., a hol a katonaság részére szükséges élelmiszerek hiányáról beszélve mondják, hogy az urak és nemesek nem tartoznak az élelmiszereket előre összevásároló és azzal nyereszedést üzők közé, mutatja az, hogy ők a szegény népnek, a melyiket részint az ellenség, részint a katonák kiraboltak, a sajátjukból adnak gabonát.

A királynak a végvárak ellátását illetőleg sokkal nehezebb helyzete volt. Említettük már, hogy a melyik úrnak nem volt elegendő jövedelme a végvárnak kellő őrséggel ellátására, annak várába a király küldött katonákat. Így csaknem minden végvárban királyi őrség volt. A végvárak vidékei mindig ki voltak téve a török pusztításának annyira, hogy sokszor se szántani, se vetni nem lehetett, a hol termett valami, ott arathatott a török. A végvárak kapitányai és katonái sem maradtak hátra ezen a téren, ott raboltak, a hol csak tehették. A jobbágyok által a piacra vitt élelmiszereket erőszakkal elrabolták, vagy jobbik esetben hitelbe vették, de soha sem fizették meg. A jobbágyok aztán nem vittek a piacra semmit. A katonák azzal védekeztek, hogy zsoldjukat nem kapják rendesen. Ez volt az élelem hiányának egyik oka. Az 1563-iki 10. t.-cz.-ben a Rk. nem tehettek egyebet, mint kérték a királyt, gondoskodjék róla, hogy a katonák rendesen megkapják a zsoldot s a kapitányokkal együtt tartózkodjanak a rablástól. Másik oka volt az élelmiszerek hiányának az előre vásárlás. Egyesek ugyanis a gabona-neműeket és más élelmiszereket jóelőre összevásárolták, hogy

¹ U. ott. Lib. reg.

aztán drágán adják el azokat. Az 1563-iki 11. t.-cz. felhatalmazta a főkapitányokat arra, hogy az előre vásárlóktól az összes élelmiszereket becsáron elszedhetik. Ennek a törvénynek azonban nem volt hatása, mert több végvárban maguk a kapitányok tettek úgy, hogy a szegény néptől elrabolt vagy a legalacsonyabb áron kikényszerített élelmiszerekkel kereskedtek. Ezeket a törvényi tisztségük elvesztésével és zsoldjuk elvonásával rendeli büntetni. További ok volt az, hogy — a mint a Rk. az 1596-iki 24. t.-czikkben kimondták — a katonák tekintet nélkül arra, hogy főpapé, főúré, nemesé vagy közemberé volt-e valami, a mit el nem fogyasztottak, azt lovaikkal lelegeltették, eladták, elpocsékolták. A katonákkal szemben hatástalan volt minden törvény. A várakba, a táborba szállított élelmiszereket útközben elrabolták. A fuvarosoknak állataikat elszedték, szállító ökreiket minden kártérítés nélkül levágták. A fuvarosok fizetést nem kaptak. A német fővezérek a profoszokkal — élelmező-tisztek — együtt az élelmiszerek árát épen úgy tetszésük szerint állapították meg, mint a többi kapitányok, és a szállítóktól pénzt és élelmiszereket zsaroltak ki. (1596-iki 24. t.-cz.) Igazuk volt tehát a Rk.-nek, a mikor méltatlan dolognak mondták azt, hogy az ország felszabadítása végett jött idegenek a magyar kapzsiságról panaszkodtak.

Az országgyűlések egyre-másra alkották a törvényeket arra, hogy a katonaság élelmezésének bajain segítsenek. 1554-ben minden vármegyében kihírdették, hogy a jobbágyok kellő időben szállítsanak élelmet. A szállítók minden vám és harminczad fizetésétől mentesek. Az alispánok két-három választott nemessel sorra járták a falukat, mindenütt összeírták, hogy a jobbágyok számához képest melyik község mennyi élelmiszert szolgáltathat. A főpapok, főurak és nemesek köteleztettek élelmiszereiket eladás végett a várakba, a táborba szállítani. Szigorú büntetéseket szabtak az ellenkezőkre s azokra, a kik árúikkal máshova mennek és a kik e szállítmányokat elrabolják. (28—30. t.-cz.)

Azélelmiszerekszállítók díjátmegállapították az 1552-iki 14., az 1553-iki 17. és az 1557-iki 7. t.-czikke. E szerint a jobbágyok a katonaság számára élelmiszereket szállítva a következő díjakat kapták :

1 bécsi urna bor után	...	1 mérföldre	1 magyar dénárt,
1 köből rozs után	...	1	« 1 « «
1 « zab, árpa után	1	«	1 bécsi numust (krajczár),
más élelmiszerek mázsája			
után	...	1	« 1 magyar dénárt.

Megújították ezt 1559-ben (16. t.-cz.) és 1563-ban (14. t.-cz.) kimondva, hogy a főszállító-præfectusok fizessék meg a szállítóknak a díjakat és a szállítottak fiztessenek meg. Ugyanakkor felkérték a királyt (49. t.-cz.), parancsolja meg az élelmező-biztosoknak — præfectus annonæ — hogy haladék nélkül tárgyaljanak a lakókkal, és ha van valaki, a kinek csürében van valami készlet, azt a kellő ár mellett tartsák vissza a király részére a háború szükségleteire.

Az 1563-iki 13. t.-cz. az élelmiszereknek a terméshez mért árainak megállapítását a végvárak kapitányaira bízta, a kik azt az illető megye alispánjával és egy szolgabíróval együtt végzik. Az 1596-iki 24. t.-czikk is szükségesnek tartja, hogy az élelmiszerek árának az idők változása, a gabonaneműek és élelmiszerek bősége vagy szűk volta szerinti megállapításánál a tanácskozásba bevonassanak a fővezérek és főkapitányok is, nehogy egyesek azokat a királyi élelmező-biztosoknak tetszésök szerinti árakon adják el, vagy a német fővezérek a biztosokkal egyetértve azokat tetszésök szerinti árakon vásárolják.

A főélelmező-biztos — generalis annonæ magister — mellé magyar biztosokul rendelte az 1597-iki 25. t.-cz. Joó János királyi személynököt és Nagyváthy Ferenczet, Felső-Magyarországra Joó János mellé Paczot Ferenczet vagy Dengelegy Miklóst és Várady Gáspárt, a kiknek kötelességük volt Joó János felszólítására — a kit viszont a főélelmező-biztos vagy helyettese keresett meg — a gabona szállításához szükséges szekereket azonnal kiállítani és küldeni. A fuvarok előállításáról a vármegyék gondoskodtak úgy, hogy a rendes adózás — dica — alapjául szolgáló minden 25 porta után ki kellett állítani egy-egy, a szállításra alkalmas jó szekeret 4—4 lóval vagy 6—6 ökörrel. A főélelmező-biztos fizessen egy-egy szekérért egy napra egy tallért attól a naptól kezdve, a melyiken a szekeret megrakták.

Be kell számítani azokat a napokat is, a melyeket a biztos rendeletére a fuvaros a táborban töltött. A biztosok a fuvarosoknak ingyen tartoznak bizonyítványt — *scheda* — adni a teljesített szállításról s azokat kellő katonai fedezet mellett bocsátják haza.

Sok nehézséggel járt tehát úgy a királyi végváraknak, mint a tábornak élelmezése. De azért a várak őrsége nem igen szenvedett szükségét. Murányban, például 1564-ben egy katona kapott naponként egy font húst, egy és félkenyeret és két pint sört. A kapitány urak, meg a legénység is gondoskodtak róla, hogy mindig legyen mit enni és inni. A murányi kapitány némely számadásokat még a király biztosainak se mutatott meg, mondván, hogy ő számadásra csak a kamarával szemben van kötelezve. A bizottság működéséig már kapott a kapitány 95 hordócska sört, a katonaságnak kimérték 688 hordócskával s a murányi vámból — mintegy 100 frt — és a katonaság részére pénzért kimért borból és sörből befolyt jövedelmet 2726 magyar forint és 26 dénárral lehetett felszámítani.¹

A vöröskői várban 1550-ben 1250 akó sört ittak meg.²

A végvárak katonaságát illetőleg a király úgy is segített magán, hogy az őrség élelmezését egyszerűen ráhagyta a kapitányra s az ez által felszámított összegekért confiscált birtokokkal elégítette ki az illetőket. Így szerzett például a kezdetben kisbirtokú nemes Rákóczy Zsigmond, mint szendrői kapitány akkora vagyont, a melyik őt a XVII. század elején Erdély fejedelmi trónjára emelte.³

Várak, birtokosaik és birtokaik.

A források mindig megújuló folytonos idézései helyett itt adok számot arról, honnan vettem a felhozandó adatokat. Az országos levéltárban nagy számmal levő adóösszeírások pontosan megnevezik a várakhoz tartozott egyes községeket, az azokban

¹ *Orsz. levélt.* Urbarium.

² Magyarország városai és vármegyéi. Pozsony vm.

³ *Orsz. levélt.* Lib. regiusok.

volt adózó — és gyakran a nem adózó — portáknak, illetőleg házaknak számát. Kiegészítik ezt az urbariumok. A királyi könyvek — Liber regius-ok — az adományozásnál legtöbbször szintén részletezik az adományozott birtokokat. Ezekből meg lehet állapítani az egyes várakhoz tartozott községeket.

A terület kiszámításánál az 1900-iki területi viszonyokat vettem alapul. A tévedés igen csekély lehet és ha van, az csak a várbirtok nagyságának rovására lehet, mert a legtöbb várnál hiányzik ma a XVI. sz.-ban megvolt 1—2 község és a Felső-Magyarországnak vett területen volt 21, illetőleg Kis-Honttal 22 vármegyében a XVI. században a községek száma összesen 484-el volt kisebb a mainál, míg az összes terület ugyanaz, és gazdátlan föld akkor már nem volt. Az egyes községekre vett terület tehát legalább is akkora volt, mint a mai.

Pozsony vármegyében.

1. *Dévény vár*: A XVII. sz. elején Zápolya Jánosé, 1527-től Báthori István nádoré, ennek 1535-ben történt halálától a század végéig királyi birtok. Tartozékai voltak 1596-ban:¹

Dévény	ad. p. 7 t. k. h. ²	4,039
Dévényújfalu	“ “ 12 “ “ “	4,296
Hidegkút	“ “ 2 “ “ “	1,318
Ligetfalu	“ “ 10 “ “ “	1,451
Récse	“ “ 5 ³ / ₄ “ “ “	3,885
5 község	ad. p. 36 ³ / ₄ t. k. h.	14,989

2. *Stomfa, másképp Borostyánkő-Peilenstein-vár*. A XVI. sz. elején a Bazin-Szentgyörgyi grófoké, akik azt 1543-ban 11,333 rajnai frtért zálogba adták Preysing Boldizsár német lovagnak, ettől a vár tartozékaival együtt Salmis Ecciusra szállott, ettől Serédy Gáspár vette zálogba 28,094 r. frtért. Örökösétől, Serédy Györgytől az előbbi tulajdonos királyi engedéllyel visszaváltotta azt és utódai Miklós, majd Gyula birták a családnak 1603-ban

¹ Pozsony vmegyére vonatkozólag az adatok mind 1596-ból valók.

² ad. p. = adózó porta; t. k. h. = területe katasztrális holdakban.

történt kihalásáig, a mikor azt Pálffy Miklós 180,000 magyar forinton szerezte meg.¹ Tartozékai voltak:

Besztercze	16 p.	6,301 k. h.
Gajár	12 "	8,863 " "
Kislévárd	3 "	3,708 " "
Láb	14 "	4,840 " "
Lozorno	10 "	8,658 " "
Magasfalu	8 "	5,873 " "
Miszt	12 "	2,095 " "
Stomfa	18 "	9,133 " "
Zohor	16 "	3,671 " "
Pozsony-Borostyánkő Zsellérek		
10 község,	109 p.	55,869 k. h.

3. *Detrekő vár.* A Balassa-család ősi vára, a melyik némi megszakítással, a mikor azt a király Balassa Menyhért árulása miatt elvette, 1564-től kezdve szakadatlanul a Balassákéknak kezén volt. Tartozékai voltak:

Almád	6 ³ / ₄ p.	7,372 k. h.
Detrekő-Csütörtök	5 ¹ / ₄ "	5,233 " "
Detrekő-Szent-Miklós	2 "	4,685 " "
Detrekő-Szent-Péter	6 ¹ / ₄ "	2,975 " "
Dimburg	2 "	2,788 " "
Jakabfalu	10 ¹ / ₂ "	3,625 " "
Kiripolez	7 ¹ / ₂ "	2,924 " "
Konyha	10 "	9,445 " "
Magyarfalu	4 "	2,237 " "
Malaczka	17 ³ / ₄ "	12,353 " "
Pernek	5 "	6,729 " "
Rohrbach	2 ¹ / ₂ "	8,116 " "
Szentistván	1 ¹ / ₂ "	11,057 " "
Zoloznicza (ma Széleskút)	8 "	7,282 " "
14 község,	89 p.	86,823 k. h.

¹ 1 rajnai-rhénes-frt = 80 magyar dénár, 1 magyar frt = 100 magyar dénár; vagy 1 r. frt = 60 magyar kr. 1 magyar frt = 75 m. kr.

4. *Éleskő vár.* A Czobor-Pilsberger-családé. Tartozékai voltak:

Bikszárd	4	p.	4,221	k.	h.
Binócz	1 ¹ / ₂	«	1,354	«	«
Búrszentgyörgy	16	«	6,902	«	«
Búrszentmiklós	13	«	4,642	«	«
Búrszentpéter	8	«	7,922	«	«
Kukló	7	«	3,250	«	«
Laksárújfalu	2 ¹ / ₂	«	5,996	«	«
Szentjános	9 ¹ / ₂	«	6,897	«	«
Székelyfalu	3	«	4,056	«	«
Závod	6	«	4,757	«	«
10 község,	70 ¹ / ₂	p.	49,997	k.	h.

5. *Pozsony vár.* Királyi birtok volt 1599-ig, a mikor a Karok és Rendek egyhangú kérésére a király Pálffy Miklóst örökös gróffá tette s Pozsony várát összes birtokaival neki adományozta. Tartozékai voltak:

Beketfa	2	p.	518	k.	h.
Benkepatony	2	«	1,750	«	«
Bögölypatony	2	»	1,200	«	«
Csentőfa	3	«	313	«	«
Cséésénypatony	1	«	1,589	«	«
Diósförgepatony	2	«	3,000	«	«
Dunaszerdahely	1 ¹ / ₂	«	2,691	«	«
Egyházgelle	1	«	486	«	«
Előpatony	1	«	1,488	«	«
Hegysúr	1 ¹ / ₂	«	1,073	«	«
Kislúcs	3	«	1,140	«	«
Lögérpatony	2	«	2,463	«	«
Maczháza	3	«	561	«	«
Nagybodak	5	«	3,319	«	«
Nagyfödemes	14	«	7,273	«	«
Nagypaka	8	«	1,563	«	«
Ógelle	4	«	893	«	«
Pénteksúr	1	«	539	«	«

Pósfa	6	p.	770	k. h.
Regencze	1			ma nincs
Somorja	20	«	5,458	« «
Zonez	1	«	441	« «
22 község,		85	p.	38,628 k. h.

6. *Bazin vár.* A Bazin-Szentgyörgyi-család birtoka. Ezen család kihalta után Serédy Gáspár és György, majd örökösük ifj. Serédy Gáspár birta. 1575-ben Krusith Miklós vette meg. Tartozékai voltak:

Bazin	20	p.	5,035	k. h.
Botszeg	3	«		ma nincs
Csataj	1 $\frac{1}{2}$	«	2,235	« «
Czajla	1	«	5,717	« «
Gocznód	$\frac{1}{2}$	«	375	« «
Királyfa	8	«	2,998	« «
Limbach	1 $\frac{1}{4}$	«	2,671	« «
Nagysenkvicz	11	«	3,836	« «
Németgurab	5	«	4,097	« «
Sárfő	6 $\frac{1}{4}$	«	2,837	« «
Schweinsbach	7 $\frac{3}{4}$	«	1,668	« «
Tótgurab	6	«	1,768	« «
Zysek, jobbágyok,				ma nincs
13 község.		71 $\frac{1}{4}$	p.	33,237 k. h.

7. *Szent György vár.* Tulajdonosai ugyanazok, akik Bazin-nál. Tartozékai voltak:

Alsószeli	4	p.	4,564	k. h.
Beke	1 $\frac{1}{4}$	«	1,544	« «
Grinád	5	«	1,895	« «
Horvátgurab	8	«	2,270	« «
Ivánka	2	«	1,357	« «
Szentgyörgy	25	«	5,620	« «
Lakpaka (Kispaka)	} zsellérek		1,308	« «
Neustift (Újfalu)			626	« «
8 község,		61 $\frac{1}{4}$	p.	19,184 k. h.

8. *Vöröskő vár.* A XVI. sz. elején Thurzó Eleké volt, a ki azt 1527-ben More Lászlónak 20,000 m. frtért elzálogosította. 1536-ban eladta azt Fugger Antal, Rajmond és Jeromos testvéreknek. Fugger Mária révén a vár 1583-ban annak férjére, Pálffy Miklósrá és utódaira szállott át. Tartozékai voltak:

Alsódiós	...	...	...	12 ³ / ₄ p.	3,110 k. h.
Bogdány	...	...	...	15 "	1,946 " "
Cseszte	...	...	...	30 "	6,122 " "
Harangfalva	...	...	...	10 ¹ / ₄ "	1,433 " "
Hosszúfalu	...	...	...	20 "	2,052 " "
Istvánfalu (új telep)	...	...	...		1,168 " "
Istvánlak (új telep)	...	...	...		1,265 " "
Kosolna	...	...	...	8 "	1,666 " "
Ottóvölgy	...	...	...	20 "	3,918 " "
Pudmericz	...	...	...	19 ¹ / ₂ "	5,227 " "
Selpöcz	...	...	...	14 "	1,767 " "
Szárzapatak	...	...	...	20 "	2,500 " "
Szentjános (új telep)	...	...	...		6,897 " "
Vistuk	...	...	...	23 "	3,482 " "
14 község,				192 ¹ / ₂ p.	42,553 k. h.

9. *Szomolány vár.* A gúthi Országh-családé volt. 1533-ban azt I. Ferdinánd Országh Imre hűtlensége miatt hívének thallóezi Bánffy Boldizsárnak adta ideiglenes birtokul, 1560-ban már új adományt tett arra Országh Kristófnak. Ennek futód nélkül történt halála után 1569-ben azt Ungnad Kristóf zálogba vette a királytól és a század további folyamán ő birta. Tartozékai voltak:

Felsődiós	...	...	...	4 ³ / ₄ "	3,748 k. h.
Igrám	...	...	...	2 p.	1,443 " "
Nahács	...	...	...	6 ¹ / ₄ "	3,419 " "
Szomolány	...	...	...	2 ¹ / ₂ "	4,243 " "
Losonc csak jobbág yok	...	...	...		4,120 " "
5 község,				15 ¹ / ₂ p.	16,973 k. h.

10. *Eberhard vár* (a Csallóközben). A Bazin-Szentgyörgyi-család kihaltáig ennek tulajdona volt, 1545-ben Ferdinánd király

zálogba adta Mérey Mihálynak, a ki azt 1533-ban örökbirtokul kapta. Tartozékai voltak :

Csötörtök	ad. p.	27	5,549	k. h.
Éberhard	—	—	2,554	“ “
Felistál	“ “	3	1,291	“ “
Fél	“ “	11	3,104	“ “
Hidas	“ “	3	2,581	“ “
Kürt	“ “	3	2,566	“ “
Madarász	—	—	342	“ “
Misérd	“ “	5	1,796	“ “
Nyárasd (ma Alsó-, Felső)	“ “	10	7,267	“ “
Szemet	“ “	4	1,597	“ “
Torcs	“ “	2	888	“ “
Tósnyárasd	“ “	6	1,088	“ “
Vámosfalu	“ “	3	2,012	“ “
Tamásháza, Vízköz				ma nincsenek

14 község, 77 porta, a portákra több

adat nincs; nemadózó porta volt 93. 32,835 k. h.

Pozsony vármegye összesen 298 községéből és 759,441 k. h. területéből várbirtok volt: 115 község, 390,088 kat. holddal. A Nyitra vmegyében volt várakhoz tartozókkal együtt: 145 község, 474,094 kat. holddal.

Dr. DEMKÓ KÁLMÁN.